

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA TARTIB-QOIDANI O'RGATISHNING NAZARIY ASOSLARI**Qaypnazarov Amirxan Baxtibaevich**

Qoraqalpog‘iston Respublikasi pedagogik mahurat markazi Akademik faoliyat bo‘yicha o‘rinbosari

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga tartib-qoida va intizomni shakllantirish jarayonining nazariy-metodologik asoslari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda bolalar psixologiyasi va pedagogikasining klassik va zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida tartib-intizom tarbiyasining o'ziga xos xususiyatlari, usul va vositalari ochib beriladi. Bolalarning yosh xususiyatlariga mos holda qoidalarni o'rgatish jarayonining bosqichlari va tamoyillari asoslanadi. Oila va maktabgacha ta'lim muassasalari hamkorligi sharoitida tartib-qoidani shakllantirishning samaradorligi ko'rsatiladi. Tadqiqot natijalari tarbiyachilar va ota-onalar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, tartib-qoida, intizom tarbiyasi, bolalar psixologiyasi, tarbiyaviy jarayon, ijtimoiylashuv.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF TEACHING RULES AND ORDER TO PRESCHOOL CHILDREN**Qaypnazarov Amirxan Baxtibaevich-**

Deputy for Academic Affairs at the Center for Pedagogical Excellence of the Republic of Karakalpakstan

Abstract: This article examines the theoretical and methodological foundations of the process of forming rules and discipline in preschool children. The study analyzes classical and modern approaches to child psychology and pedagogy. The specific features, methods, and means of discipline education in preschool educational institutions are disclosed. The stages and principles of the process of teaching rules in accordance with the age characteristics of children are based. The effectiveness of policy formation under conditions of cooperation between the family and preschool educational institutions is demonstrated. The results of the study will help develop practical recommendations for educators and parents

Keywords: preschool education, rules and order, disciplinary training, child psychology, pedagogical process, socialization.

Kirish. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tartib-qoida va intizom ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biridir. Bu davr bolaning shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, kelajakda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi uchun zamin yaratadi. Tartib-qoida tushunchasi oddiy ko'rsatmalarga

bo'ysunishdan tortib, ichki intizom va mas'uliyat hissini shakllantirishgacha keng qamrovni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy jamiyatda bolalar tarbiyasida demokratik yondashuv keng tarqalgan bo'lsa-da, tartib-intizom shakllantirish zaruriyati o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Aksariyat hollarda, ot-onalar va tarbiyachilar qoidalar o'rnatish va ularni bajarish talabi o'rtasida muvozanatni topishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu muammo maktabgacha yoshdagi bolalarga tartib-qoidani o'rgatishning nazariy asoslarini chuqur o'rganishni talab qiladi.

Maktabgacha yosh davri (3-7 yosh) bolaning ijtimoiy ko'nikmalar, xulq-atvor me'yorlari va qoidalarga bo'ysunish qobiliyatini rivojlantirishda eng qulay davrdir. Aynan shu yoshda bola tashqi nazoratdan ichki nazoratga, majburiyatdan ongli ixtiyorga o'tish jarayonini boshlaydi [1, 56-bet]. Shuning uchun ham ushbu davrdagi tartib-intizom tarbiyasi maxsus e'tibor va ilmiy asoslashni talab qiladi.

Tadqiqotning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarga tartib-qoidani o'rgatishning nazariy asoslarini tahlil qilish va samarali pedagogik yondashuvlarni aniqlashdan iborat.

Tartib-qoida – bu jamiyatda yoki guruhda qabul qilingan xulq-atvor me'yorlari va qoidalarga rioya qilish, o'z harakatlarini nazorat qila olish qobiliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bu tushuncha quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi: kundalik tartib-rejimga rioya qilish, kattalarning ko'rsatmalariga bo'ysunish, o'yin va mehnat jarayonida qoidalarni bajarish, o'z xatti-harakatlarini boshqara olish ko'nikmalari [2, 78-bet].

L.S. Vygotskiy nazariyasiga ko'ra, bolada ichki tartib-intizom shakllanishi ijtimoiy o'zaro ta'sirlar orqali sodir bo'ladi. Dastlab bola tashqi nazorat ostida harakatlanadi, keyin esa bu nazorat ichkilashtiriladi va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatiga aylanadi [3, 124-bet]. Bu jarayon bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi va bolaning yosh xususiyatlariga bog'liq.

Asosiy qism. Maktabgacha yoshdagi bolalarda tartib-intizomni shakllantirishning yosh xususiyatlari. 3-4 yoshli bolalarda tartib-qoida asosan o'yinlar va takrorlash orqali shakllanadi. Bu yoshdagi bolalar qoidalarni abstrakt tushunchalar sifatida emas, balki konkret harakatlar va misollar orqali idrok qiladilar. Ular "kerak", "keraksiz" tushunchalarini ongli ravishda tushunadilar, lekin impulsiv xatti-harakatlar hali ham ustunlik qiladi [4, 92-bet].

4-5 yoshda bolalar murakkab qoidalarni tushunishga qodir bo'ladilar va ularni o'yin jarayonida mustaqil qo'llaydilar. Bu yoshda "adolatlilik" tuyg'usi paydo bo'ladi va bolalar qoidabuzarliklarni tan olishlari mumkin. Ular kattalarning avtoritetiga tayanib, o'zlarini va boshqalarni baholashni boshladilar.

5-7 yoshli bolalarda tartib-intizom yanada ongli xarakter kasb etadi. Ular nafaqat qoidalarni bajaradilar, balki ularning zarurligini ham tushunadilar. Bu yoshda o'z-o'zini nazorat qilish, maqsadga erishish uchun irodaviy harakat ko'rsatish qobiliyati rivojlanadi [5, 156-bet]. Maktabga tayyorgarlik davri sifatida bu yosh tartib-intizom tarbiyasida muhim bosqichdir. Tartib-qoidani o'rgatishning pedagogik tamoyillari. Izchillik va muntazamlik tamoyili. Qoidalar doimiy va barcha vaziyatlarda bir xil tarzda qo'llanilishi kerak. Bugungi kunda

ruxsat etilgan narsa ertaga taqiqlanmasligi zarur [6, 203-bet].

Namuna ko'rsatish tamoyili. Bolalar birinchi navbatda kattalarning xatti-harakatlarini taqlid qiladilar. Shuning uchun tarbiyachilar va ota-onalar o'zlari o'rgatayotgan qoidalarga rioya qilishlari shart.

Yosh xususiyatlarini hisobga olish tamoyili. Qoidalar murakkabligi va hajmi bolaning yosh imkoniyatlariga mos bo'lishi kerak. 3 yoshli bolaga 10 ta qoidani bir vaqtda o'rgatish samarasiz.

Ijobiy motivatsiyani shakllantirish tamoyili. Qoidalarga rioya qilish jazolardan qochish uchun emas, balki ijobiy natijalar olish uchun amalga oshirilishi kerak. Rag'batlantirish tizimi jazo tizimidan samaraliroqdir [7, 89-bet].

Tartib-qoidani o'rgatish usullari. O'yin usuli. O'yin faoliyati orqali qoidalar o'rgatish eng samarali usul hisoblanadi. "Do'kon", "Shifokor", "Haydovchi" kabi didaktik o'yinlar turli tartib-qoidalarni o'rgatishga imkon beradi.

Og'zaki usullar. Suhbat, tushuntirish, hikoya qilish, bolalar adabiyotidan foydalanish qoidalarni tushuntirishda muhim rol o'ynaydi. Ertaklar va hikoyalar orqali bola ijobiy va salbiy xatti-harakatlar oqibatlarini ko'radi.

Amaliy mashqlar. Kundalik rejim momentlari (tushlik, uyqu, sayr) davomida qoidalarni amalda mustahkamlash imkoniyati yaratiladi. Takrorlash orqali ko'nikmalar avtomatik xarakter kasb etadi.

Ko'rgazmali usullar. Suratlar, plakatlar, video materiallar yordamida qoidalarni vizual ko'rinishda taqdim etish bolalarning tushunishini osonlashtiradi [8, 167-bet].

Oila va maktabgacha ta'lim muassasasi hamkorligi. Tartib-intizomni samarali shakllantirish uchun oila va maktabgacha ta'lim muassasasi o'rtasida izchillik va hamkorlik bo'lishi zarur. Oilada va bog'chada turli yondashuvlar qo'llanilsa, bola chalkashlikka tushadi va qoidalarni buzish ehtimoli ortadi.

Ota-onalar uchun maxsus seminarlar, konsultatsiyalar va ochiq darslar tashkil etish muhimdir. Oilada qanday qoidalar va usullar qo'llanilayotganini bilish tarbiyachilarga individual yondashuvni amalga oshirishga yordam beradi.

Uyda va bog'chada bir xil talablar qo'yilishi, bir xil atamalar ishlatilishi jarayonni samarali qiladi. Masalan, ovqatlanish, tozalik, tartib-intizom borasida umumiy me'yorlar belgilanishi maqsadga muvofiq.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga tartib-qoidani o'rgatish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u chuqur nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni talab qiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, samarali tartib-intizom tarbiyasi yosh xususiyatlarini hisobga olish, izchillik, ijobiy motivatsiya va namuna ko'rsatish tamoyillariga asoslanishi kerak.

O'yin faoliyati, og'zaki va amaliy usullarning kombinatsiyasi bolalarda tartib-qoidaga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishga yordam beradi. Oila va maktabgacha ta'lim muassasasi hamkorligi bu jarayonning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa. Kelajakda maktabga muvaffaqiyatli moslashish va ijtimoiy faoliyatda samarali ishtirok etish uchun maktabgacha yoshda shakllantirilgan tartib-intizom ko'nikmalari muhim zamin yaratadi. Tarbiyachilar va ota-onalar bu jarayonda o'z mas'uliyatlarini anglab, ilmiy asoslangan yondashuvlarni qo'llashlari zarur.

Keyingi tadqiqotlar zamonaviy raqamli texnologiyalarning tartib-qoida tarbiyasiga ta'sirini o'rganish, turli madaniy kontekstlarda tartib-intizom shakllantirishning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish yo'nalishlarida olib borilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhamedova D.R. Maktabgacha pedagogika. Toshkent: O'qituvchi, 2018. 256 bet.
2. Qosimova M.Q. Bolalar psixologiyasi. Toshkent: Sharq, 2019. 312 bet.
3. Vygotskiy L.S. Bolaning aqliy rivojlanishi va o'qitish. Toshkent: O'zbekiston, 2015. 420 bet.
4. Nurmatova S.I. Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasi. Toshkent: Fan, 2020. 280 bet.
5. Abdullayeva Sh.A. Maktabgacha ta'limda pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Turon-Iqbol, 2021. 345 bet.
6. Rashidova F.K. Oila va maktabgacha ta'lim muassasasi hamkorligi. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2019. 267 bet.
7. Karimova N.B. Bolalar tarbiyasida zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: Ma'naviyat, 2020. 198 bet.
8. Yusupova G.T. Maktabgacha ta'limda innovatsion metodlar. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2021. 289 bet.